

Forskning på ubevisst beslutningstaking

Å skille mellom bevisste og ubevisste beslutninger

Elisabeth Norman

Institutt for samfunnspsykologi, Det psykologiske fakultet, Universitetet i Bergen

elisabeth.norman@psysp.uib.no

Emma Jones

Mark C. Price

Bevissthetsforskningen viser at det er problematisk å skille skarpt mellom bevisst og ubevisst tenkning. Men nyere studier av ubevisst beslutningstaking tar ikke høyde for dette.

KUNSTIG SKILLE: Står du overfor komplekse valg, vil beslutningene bli bedre hvis du ikke tenker bevisst på den informasjonen du har, skrev Nordahl, Istad og Siblinger i forrige utgave. Men å skille skarpt mellom bevisst og ubevisst tenkning er ofte kunstig, svares det i denne kommentaren.

ILLUSTRASJON: JILL MAURSUND

KOMMENTAR: UBEVISST TENKING OG BESLUTNINGSKVALITET

I forrige utgave av Tidsskriftet presenteres Dijksterhuis og Nordgrens teori om ubevisst tenkning, samt sentrale empiriske studier innenfor denne forskningstradisjonen. Men to viktige poeng er oversett i debatten: Forskning på ubevisst beslutningstaking må inkludere robuste mål på bevissthet, og man må akseptere at beslutninger ikke alltid er enten fullstendig bevisste eller fullstendig ubevisste.

Nordahl, Istad og Sieblers (2011) gjennomgang av forskningen på bevisst versus ubevisst beslutningstaking innenfor Dijksterhuis' tradisjon er både interessant og svært aktuell. Den har imidlertid det til felles med en del andre oppsummeringsstudier, replikasjonsstudier og metastudier på området at man synes å ta for gitt (a) at Dijksterhuis' eksperimentelle manipulasjon faktisk fungerte etter hensikten når det gjaldt å fremme bevisst versus ubevisst tenkning, og (b) at det eksisterer et kvalitativt skille mellom bevisst og ubevisst tenkning. Vi stiller spørsmålsteget ved begge antakelsene.

Å måle bevissthet

Dijksterhuis synes å forutsette at graden av bevisst tenkning kan manipuleres gjennom en enkel instruksjon til deltakerne om hvordan de skal rette oppmerksomheten: Man antar at en instruksjon om å bruke en tenkepause til å tenke igjennom ulike alternativ automatisk vil føre til bevisst tenkning. Tilsvarende antar man at det å engasjere seg i en distraktor-oppgave nødvendigvis vil medføre at deltakerne ikke tenker bevisst igjennom svaralternativene. Kvalitative forskjeller i prestasjoner i de to betingelsene blir brukt som indirekte støtte for at graden av bevisst tenkning faktisk var forskjellig. Fra bevissthetsforskning vet man imidlertid at en relativt enkel manipulasjon av denne typen ikke nødvendigvis fører til det ønskede utfallet. For eksempel foreslår Shanks (2006), i en artikkel som Nordahl et al. ikke refererer til, at Dijksterhuis' tenkepause kan ha medført hukommelsesinterferens snarere enn «bevisst tenkning». Innenfor bevissthetsforskning vil man sjelden eller aldri trekke konklusjoner om grader av bevissthet uten at dette systematisk kartlegges gjennom objektive og subjektive målemetoder. Eksempler på slike metoder er ulike former for verbal rapport, konfidensrangeringer, diskriminasjonsoppgaver og strategisk kontroll (Norman, 2010). At slike metoder ikke inkluderes, er etter vårt syn en alvorlig svakhet med Dijksterhuis' forskningsdesign, og mangel på kontroll over graden av bevissthet vil delvis kunne forklare den manglende repliserbarheten.

Et gradert fenomen

For det andre synes man å ta for gitt teoriens postulat om at bevisste og ubevisste prosesser er kvalitativt forskjellige. Antakelsen om at det eksisterer et skarpt skille mellom bevisste og ubevisste prosesser, dominerer også i forskning på emosjoner, motivasjon, beslutningstaking og sosialpsykologi (Norman, 2010). Innenfor bevissthetsforskningen finnes det imidlertid stadig flere studier som peker i retning av at bevisstheten heller bør betraktes som et *gradert* fenomen. Dette innebærer

at det finnes mange mellomtilstander av bevisstheten, hvor informasjonen/prosessene verken er fullstendig bevisste eller fullstendig ubevisste (Cleeremans & Jiménez, 2002). Slike mellomtilstander kan man identifisere gjennom systematisk anvendelse av ulike objektive og subjektive målemetoder av den typen som nevnes over. I våre egne eksperimentelle studier av implisitt læring har vi funnet at kunnskap som deltakere tilegner seg gjennom *implisitt læring*, verken er fullstendig implisitt/ubevisst eller fullstendig eksplisitt/bevisst. I stedet viser det seg at noen atferdsmål indikerer at kunnskapen er bevisst tilgjengelig, mens andre atferdsmål indikerer det motsatte. En mulig forklaring er at deltakerne opplever bevisste, «intuitive» følelser knyttet til den lærte kunnskapen, uten at de er seg bevisst det nøyaktige innholdet i hva de har lært (Norman, Price, Duff & Mentzoni, 2007). Slike opplevelser kan defineres som «fringe consciousness», der bevisste følelser avspeiler et ubevisst innhold (Norman, Price & Duff, 2010).

Vi mener at disse to sentrale poengene burde løftes frem i debatten rundt Dijksterhuis' originale studier og replikasjonsstudiene som i stor grad bygger på de samme antakelsene og den samme eksperimentelle prosedyren.

Elisabeth.Norman@psysp.uib.no